

Извештаји Богдана Радице о Маринетијевој посети Атине

Богдан Радица (1904–1990) рођен у Сплиту (Велика сплитска варош, на Ширини), школован у Љубљани и Фиренци, имао је срећу да упозна знатан број европских интелектуалаца међуратне Европе и да с њима разговара о најважнијим проблемима епохе. Врата кроз која је ушао у свет мислилаца Италије, отворила су се у Фиренци. Тако је упознао историчара Гаэтана Салвеминија, који му је иначе предавао Општу савремену историју, Ђованија Папинија и Арденгоа Софичија и, између осталих, Леа Ферера, који му је отворио пут према своме оцу Гуљелму Фереру. Гуљелмо Фереро је, уз Мигуела де Унамуна, кога је упознао касније, оставио најјачи утисак на Богдана Радицу, као и цела породица Фереро, с којом је ступио у рођачке односе женидбом са Нином Фереро 1935. године у Женеви. После Фиренце, Богдан Радица нашао се у Риму, у време бујања фашизма, где је, поред Бенедета Крочеа, Луиђија Пирандела и Адриана Тилгера, сreo и Филипа Томазеа Маринетија. Круг својих познаника је затим проширио у Паризу 1927/1928. године познанствима са Полом Валеријем, Андре Жидом, Мигелом де Унамуном, Хосеом Ортегом и Гасетом, руским емигрантима Николајем Берђајевим и Димитријем Мерешковским и многим другим.¹

Велика и значајна познанства у Италији и Француској, постигнута захваљујући познавању страних језика, образовању и способности добре комуникације, најбоље су 1929. године препоручила Богдана Радицу за место дописника агенције „Авала” из Атине, а истовремено и за место дописника Централног прес-бироа Председништва министарског савета Краљевине Југославије (даље ЦП).²

¹ Б. Радица, *Живјети – не доживјети*, Барселона 1982.

² На месту дописника агенције „Авала” и ЦП из Атине, Радица се налазио од августа 1929. до марта 1935. Званични дописник ЦП постао је у фебруару 1931, али је то постављење било интерно, јер је код грчких власти и даље остао акредитован као дописник агенције „Авала”. Архив Југославије, Централни прес-биро Председништва Министарског савета Краљевине Југославије, 38–39–91, Писмо Б. Радице шефу ЦП Милану Марјановићу од 2. VIII 1929. и АЈ, 38–39–91, Акт бр. 9 од 10. II 1931.

Из Атине, Радицу је пут одвео у Женеу, где је обављао исту дужност као и у Атини све до 1940. године.³ Следеће три године провео је као аташе за штампу Посланства Краљевине Југославије у Вашингтону,⁴ напустивши то место 1943, када се определио за партизански покрет.⁵ После завршетка рата борао је у Југославији последњи пут 1945. године. Разочаран новом државом и односом нових власти према њему самом, Богдан Радица напустио је Југославију у октобру 1945. године заувек,⁶ напустивши и југословенску идеју. Од тада до смрти живео је у Америци као поборник идеје хрватске државности.

Из времена Радичиног боравка у Риму, средином двадесетих година прошлог века, потиче и његово познанство са Ф. Т. Маринетијем (1876–1944), оснивачем футуризма у Италији. Богдан Радица и Маринети први пут су се срели 1925. године,⁷ када је футуризам постојао већ шеснаест година и када је његова идеја била већ сасвим позната. С друге стране, било је то време фашистичке фазе футуризма, када је он био изгубио самосталност после конгреса 1924. године, на коме је прихватио првенство фашистичких пропагандних циљева.⁸ Те 1925. године приликом сусрета са Богданом Радицом, Маринети је говорио у духу својих претходних манифеста,⁹ још не показујући да је свестан да његов уметнички покрет Мусолини неће прогласити за водећи у култури. Маринетијевим речима, тада, Италија је била представљена као пуна прогреса, брзине, јунаштва и опасности на путу стварања, новог техничког царства, у идеји рата и освајања. Маринети је такође брисао прошлост (*passatismo*) са свим њеним садржајима као непотребну иако је фашизам био спреман на компромис са прошлошћу и традицијом.

Поновни контакт Богдана Радице и Маринетија догодио се 1927. године. Неизвесно је да су се они тада срели, јер о томе на различите начине сведоче два различита извора. Радица је у тексту „О футури-

³ АЈ, Стална делегација Краљевине Југославије при Друштву народа у Женеви, 159–24–доц. 1 (Особље делегације), Телеграм ЦП бр. 1113 Краљевској делегацији при ДН од 23. IV 1935. (Решењем ЦП бр. 1113 од 19. IV 1935., премештен је Б. Радица из Атине у Женеу као хонорарни дописник ЦП).

⁴ Р. Петровић, *Дипломатски сјиси*, Београд 1994, 30 или Б. Радица, *Аџонија Европе*, Београд 1994, 542.

⁵ Б. Радица, *Аџонија Европе*, 542.

⁶ Ibid., 552.

⁷ Ibid., 439.

⁸ А. Митровић, *Анђажовано и лејо. Уметност у раздобљу светских ратова (1914–1945)*, Београд 1983, 144.

⁹ Манифест футуризма, *Фиџаро*, 20. II 1909; *Политички манифест футуризма 1913; Fasci politici futuristi 1919.*

стичкој цивилизацији”¹⁰ написао да су се Маринети и он срели 1927. године „у сладуњавом римском сумраку”¹¹ и да су тада разговарали о кризи Европе. Међутим, у Радичиним мемоарима *Живјети – не доживјети*¹² налази се одговор који је Маринети дао на постављено питање о кризи Европе у облику писма датираног 22. VI 1927. године. Када се упореде Маринетијев одговор на питање о судбини Европе из текста „О футуристичкој цивилизацији” и одговор на исто питање из мемоара који је иначе објављен и у „Обзору” у јулу 1927, уочава се незнатна разлика у преводу са италијанског језика.

Извесније се чини да је Радица затражио одговор на питање о кризи и судбини Европе од Маринетија у писаном облику и да је Маринети тако и одговорио, тим пре што је у *Аџонији Европе* цео одговор и цитиран. Наиме, када је у *Аџонији Европе* наводио Маринетијеве речи, без Маринетијевог присуства, Радица је користио знаке навода. Исти је случај са одговором на питање о кризи Европе. Насупрот томе, када је Маринети био присутан, Радица је употребљавао цртицу за наглашавање управног говора.

Занемарујући формалну страну одговора, суштина се налазила у виђењу европске цивилизације као „енергичне, оптимистичке, насилне, спортске, агресивне, механичке и ратоборне”.¹³ У тим речима садржани су и кретање и судбина Европе.

Најзад, када је Радица био дописник ЦП из Атине¹⁴ Маринети је посетио тај град.

О Маринетијевом боравку у Атини и о спорном сусрету 1927. говоре два извора: *Аџонија Европе* и званични извештаји Богдана Радице ЦП из Атине.¹⁵ У *Аџонији Европе* забележен је Маринетијев боравак у Атини 1934. године, у извештајима током фебруара 1933. године. Та два различита датума постављају неколика питања: прво, ако је Маринети и 1933. и 1934. године био у Атини, зашто Радица није поменуо 1933. годину у *Аџонији Европе* и зашто у извештајима за 1934. годину нема спомена о Маринетијевој посети; друго, ако се званичним извештајима да предност за тачност године, ситуација се компликује податком из мемоара *Живјети – не доживјети* који говори о боравку италијанских пропагандиста, а међу њима и Маринетија у Атини, после потписивања Балканског пакта 1934. године? Ипак, чини се да је Маринети у Атини борао само 1933. године и да је Радица погрешно за 1934.

¹⁰ Б. Радица, *Аџонија Европе*, 437–442.

¹¹ Ibid., 440.

¹² Б. Радица, *Живјети – не доживјети*, 223–224.

¹³ Б. Радица, *Аџонија Европе*, 441.

¹⁴ Види напомену 2.

Реч је о једној те истој посети, што доказују садржине извештаја и странице мемоара. У извештају од 2. II 1933.¹⁶ Радица је, коментаришући одјеке Маринетијеве посете код грчких интелектуалаца, написао да је Сотирис Скипис¹⁷ Маринетија назвао међународним исмевачем („*buffone*“). Сличан такав опис, са кључном речи „*buffone*“, налази се у одељку мемоара¹⁸ који говори о Маринетијевом боравку у Атини после закључења Балканског пакта. Такође, велике су сличности, у оба извора, везане за похвале које је Маринети упућивао Мусолинију.¹⁹

На крају, један детаљ из мемоара *Живјетти – не доживјетти*²⁰ открива зашто Богдан Радица у *Аџонији Евроје*²¹ није написао да су се Маринети и он срели 1934. године у Атини, заправо 1933. године, с обзиром на то да су се познавали. Такође, састанак није поменуо ни у извештајима Централном прес-бироу. Разлог је у томе што је Маринети приликом боравка у Атини игнорисао Радицу, правећи се да га не познаје. Такво Маринетијево понашање можда је изазвало Радицу да годину просто не фиксира, дајући више пажње утиску који је Маринети оставио: понављао је старе идеале, смејао се пасатизму, а сам је већ био у њему као академик Италијанске академије од 1929. године.²²

Долазак Маринетија у Атину, током фебруара 1933. године, био је у организацији Италијанског института за високу културу, створеног у Атини, са циљем ширења и популарисања фашистичке културе и фашистичког утицаја у Грчкој. Рад тог института био је директно супротан идеји зближавања балканских народа ради очувања њихове независности у мутним европским приликама, веома актуелне тридесетих година XX века.

Маринетијева посета Атини догодила се у времену које је за годину дана претходило потписивању Балканског пакта 9. фебруара 1934.

¹⁵ АЈ, 38–40–92, Извештаји бр. 26 и бр. 30.

¹⁶ АЈ, 38–40–92, Акт бр. 26 – Маринети у Атини и талијанска пропаганда у Грчкој.

¹⁷ Сотирис Скипис, грчки песник, писац *Ајолонских химни*.

¹⁸ Б. Радица, *Живјетти – не доживјетти*, 382.

¹⁹ „Г. Маринети је затим, надугачко говорио о иницијатору и данашњем главном покретачу целе италијанске духовне ренесансе Мусолинију који, према Маринетију, није само генијални државник већ надасве велики и генијални песник (!?)” АЈ, 38–40–92, Акт бр. 30 – Г. Маринети у Атини.. „... означавајући Мусолинија најсавршенијим изразом футуризма.” Б. Радица, *Живјетти – не доживјетти*, 381–382.

²⁰ Б. Радица, *Живјетти – не доживјетти*, 381.

²¹ Б. Радица, *Аџонија Евроје*, 442.

²² Ibid.

године у истом граду. Били су то последњи дани владе Елефтериоса Вензелоса (1864–1936), која је гравитирала према Италији као меродавној сили на Медитерану. Мишљење самог Вензелоса и чланова његове владе било је да Италију каква је била тридесетих година не треба имати за непријатеља. У складу с таквом политиком Вензелосове републиканске струје, било је и понашање грчких званичника у време Маринетијеве посете. Вензелосова влада пала је већ у марту 1933. године и тако је великим делом било неутралисано противљење Грчке Балканском пакту, а такође и наклоност Италији. Међутим, утицај Италије није нестао са променом грчке владе, већ је само губитком званичне подршке његово ширење морало бити другачије. С обзиром на то, Маринети је у погодном тренутку обавио своју пропагандну дужност у Атини. Чињенице око смене грчке владе могу се разматрати у прилог мишљењу да је Богдан Радица, писац извештаја о Маринетијевој посети, погрешно датуюћи ту посету у *Аџонији Евроје* и мемоарима *Живјетти – не доживјетти* 1934. године.

Осим што осликавају италијанску пропаганду ради остварења утицаја на Балкану, извештаји Богдана Радице приказују и судбину књижевно-уметничког покрета футуризма у режиму какав је био фашизам. Наиме, футуризам је, и поред тога што није успео да оствари водеће место у култури фашистичке Италије, остао блиско повезан са фашизмом. Ту везу фашизам је користио за своје пропагандне сврхе, па је тако било и у случају Маринетијеве посете Атини. Сам футуризам као авангардни покрет у култури, у Атини није дошао до израза. Заправо, његове идеје нису биле познате у атинској јавности, а како су примећивали неки грчки интелектуалци, већ је био и застарео, запавши у контрадикторност. Вођа футуризма који је критиковао „*passatizam*”, сам је био део њега као академик Италијанске академије.

Тако је, и поред тога што се трудио да представи футуризам као оригиналан уметнички покрет који цвета у фашистичком режиму, Маринети у Атини током фебруара 1933. године имао углавном политичко-пропагандну улогу. То је и било у складу са закључцима футуристичког конгреса из 1924. године, који су на прво место ставили пропаганду за фашизам.

Pr. 26.

Atina, 2. Februara 1933.

19

Centralnom Presbiron

Predmet: Marinetti u Atini i talijanska
propaganda u Grčkoj

B e o g r a d

nizu konferencija, koje je organizovao za ovu sezonu ovdašnji Italijanski Institut za Visoku Kulturu, idu u red i konferencija, koje je prekidajući danas održao poznati vođa italijanskog futurizma i član Italijanske Akademije, g. F. T. Marinetti. Nem ove dve konference na talijanskom jeziku, održane u Institutu, g. Marinetti je najavio još dve konferencije, na francuskom jeziku, u dvorani "Parnas", kao i u klubu umetnika "Atelje". Sam toga g. Marinetti je sa sobom ponio i nekoliko futurističkih platna, koje je izložio u jednom atinskom umetničkom salonu, a koje nose zajednički naslov najnovijeg futurističkog smera: "Aero-pittura" ("Vazduho-slikarstvo").

Dolazak g. Marinettija izazvao je vrlo veliku senzaciju u javnosti, više, kao kuriozum, koji je do sada bio apsolutno nepoznat u ovdašnjoj javnosti, nego li kao neko ozbiljno kulturno sredstvo za propagandu. G. Marinetti je izjavio, na svojoj bombastičnoj konferenciji, čitanje futurističkih manifesta, futurističkih pesama, tumačenje futurističnog slikarstva sve je to izazvalo pilično buke i bure u ovdašnjoj javnosti. G. Marinetti, pak, od svoje strane nije zaboravio da poorta svu istorijsku ulogu futurizma u obnovi političkoj i moralnoj Italije. On je uporedio fašizam s futurizmom, definišući g. Mussolinija futurističkom italijanskom politikom. U vezi s ovim razlaganjem, on je podvukao mladost Italije nad ostalim narodima, istaknuvši, da je futurizam bio prvi pokret, koji je podupro preporod Italije i njeno ozdravljenje od propalog akademizma i oponašanja inostranih rezultata.

Talijanska propaganda, koja ovde raspolaže vrlo velikim sredstvima, učinila je sve moguće, uglavnom u novčanom pogledu, da se Marinetti lansirao u javnosti i posebno u štampi. Napravljani su veliki napori da se ovaj literarni artikl, kao simbol dinamizma i mladosti plasira u ovdašnjoj javnosti, ali rezultata nisu takvi, da bi oni bili osvojili javnost. Atinska javnost ostaje indiferentna prema svemu ovome, ismejavajući Marinettija i njegove reči. Elita atinskih umetničkih i literarnih krugova ostaje van svega ovoga, smatrajući Marinettija i futurizam jednim zastarelim pokretom. Interesantno je u tom pogledu, da je g. Spiro Melas, jedan od najjačih savremenih novo-grčkih pisaca i intelektualaca, u jednom članku "Elefteron Vimo", od 2. Februara, pod naslovom "Pasatizam" napao g. Marinettija, istaknuvši, da je g. Marinetti došao i suviše dookan, kad je futurizam već davno postao pasatizam. Prema tome, kaže g. Melas, ma da je posao vrlo dobro organizovan sa svakom gledišta, mi nemamo za šta da se zahvalimo organizatorima i apostolima italijanske kulture kod nas. Bićemo možda nezahvalni, ako kažemo, da nas sva ova futuristička komedija nije nimalo zabavila!

U istome tonu pisao je i jedan drugi vrlo istaknuti grčki intelektualac g. Sotiris Skiplis, koji je kazao, da je g. Marinetti jedan međunarodni intelektualni "buffone" - ismejuć, koga internacionalna pomoćna publika treba za njene nesvesne umetničke skrobacije. G. Marinetti, dolazi dookan, kad u intelektualnom svetu ne može više svojim literarnim govorima da izaziva bilo kakve senzacije, kad je književno mrtav. U istom smislu piše i vrlo važna "Estia", koja se čudi, kako i danas akademik g. Marinetti ne zaboravlja da veruje u ovaj pokret, koji je davno postao pasatizam i izaziva interes javnosti i koji ne predstavlja nikakvu međunarodnu umetničku vrednost.

Tako, dolazak g. Marinettija u Atinu, nije, unatoč vrlo velike italijanske propagande izazvao onaj efekat, koji je trebao da izazove, i ako italijanski krugovi uveravaju, da je futuristički nastup g. Marinettija u Atini imao velikog rezultata na polju fašističke kulturne ekspanzije.

Božana Radić
Dopisnik Centralnog presbirona u Atini

Pr. 30.

Atina, 7. Februara 1933.

15

Centralnom Presbiron

Predmet: G. Marinetti u Atini

B e o g r a d

Čast mi vam je u vezi mojih ranijih izveštaja od 26. Januara i 3. Februara, staviti do znanja sledeće: Dolazak vedje italijanskog futurizma i člana talijanske Kraljevske Akademije g. F. T. Marinettija izazvao je u atinskim krugovima veliku senzaciju. Grčki zvanični krugovi i po njihovom naredjenju književni i umetnički krugovi Atine nastojali su, u svakom pogledu, da odadu vrlo veliku počast italijanskom književniku. Između brojnih banketa, ručaka i priredaba, koje su bile upriličene potrebne je, svakako, istaći konferenciju, koje je održale najstarije atinske književne i kulturne društve "Parnas" na kojoj je govorio sam g. Marinetti o futurizmu kao svetском pokretu i o današnjoj Italiji, citirajući na koncu svojeg predavanja, jednim deklamatorskim uspelim tonom, neke od karakterističnijih svojih pesama. Ovoj konferenciji "Parnasa" bile je prisutno mnoštvo sveta. Svi grčki zvanični i kulturni krugovi bili su zastupljeni. Od strane Vlade bili su prisutni ministri inostranih poslova g. Mihalakopoulos, prosvete g. Milonas, saobraćaja g. Papandreu i zatim još neki; predstavnici diplomatskog kora, elita atinskog intelektualnog i prosvetnog sveta itd. G. Marinetti je upotrebio priliku da u ovome predavanju o futurizmu, kao svetском pokretu i njegovim reperkusijama u inostranstvu osudi savremene avnagardističke pokrete u Francuskoj, definišući Pariz i Francusku zastarelim i gotovo umetnički mrtvom. Dek je pro rata - kazao je netačno g. Marinetti - Italija predstavljala umetničku provinciju; dek smo pre rara imitirali francusku umetnost i ostajali stalno u stavu imitatera pred onim što se radilo u Parizu, detle današnja Italija, zahvaljujući fašizmu, poseduje jednu vrlo bogatu književnost i umetnost, koja daleko prevazilazi današnje francuske umetničke produkcije. Ove preterane tvrdnje g. Marinettija bile su popraćene jednom velikom prihva-

- 2 -

16

lom fašizmu, kao pokretu, koji je iznikao iz futurizma. G. Marinetti je, zatim, na dugačko govorio o inicijatoru i današnjem glavnom pokretaču cele italijanske duhovne renesanse g. Musoliniju, koji prema g. Marinetiju nije samo genijalni državnik već nadasve veliki i genijalni pesnik(!?). Tako je cela ova konferenca, koje je bila najavljena, kao isključive literarna, imala apsolutno političko-propagandistički karakter, zbog čega je upravo ovome i bio poslan g. Marinetti, jedan od najistaknutijih savremenih fašista i čovek poverenja g. Musolinija i današnjeg zvaničnog fašizma. Interesantno je, da je u redu tih istih ideja, g. Musolini završio svoj govor, aludirajući na dve mediteranske sestre: veliku Italiju i malu Grčku, koje, kao naslednice dveju velikih tradicija, mereju da drže u dinamici aktuelnosti današnji Mediteranec i dadu dokaza svojih nekih političkih i miralnih snaga. Ovaj završetak bio je dovoljan da otkrije namere g. Marinetija i njegovih gospodara, koji ne prestaju, da u svakom pogledu ističu upravo ove zajedničke mediteranske voze dveju zemalja, koje predstavljaju, kako je poznato, glavni oslon fašističke politike na Mediteranciju, kao kontrast famouske politike na evome delu sveta.

Interesantno je, u tom pogledu, istaći, da su grčki zvanični krugovi, kao i intelektualni, učinili više nego što je trebalo, da se reklamira ovaj beravak g. Marinetija u Atini, ne oseci u g. Marinetiju velikog literata ili intelektualca, u čije je meralne vrednosti gledala sa posmehom, zhatičeljnem i ironijem atinska javnost, već isključivog i direktnog ekspananta fašističkog režima. Otuda i ona velika užurbanost g. Mihalakopuleća, artizama grčke mediteranske politike i sporazuma u Italijom, koji je prisustvovao svim banketima i svim konferencama, kao i svih grčkih poluzvaničnih krugova, koji su nastojali da uvere g. Marinetija u svoje velike italofilske osećaje. Značajno je, da je medju priredjivačima ovih prisilnih pokloonsva uzelo mnoge učesničā i od strane naših tako zvanih grčkih prijatelja, koji su upravo u tome, uvek po naredjenju grčke vlade, hteli da pokažu, kako ih u svemu tome vezuju isti osećaji jednakog i zajedničkog "prijateljstva", koja grčku vladu vezuju sa vladama Italije i Jugoslavije. Sve je to, u svome slučaju, bilo i suviše preterano!

9/15/73
II
Dopisnik Centralnog proglašava
u Atini

О ИДЕЈАМА И КЊИГАМА ON IDEAS AND BOOKS

Горан Милорадовић

Под гусеницама историје (О књизи Драгана Крстића, *Психолошке белешке 1974–1975*, Савремена администрација, Београд 1992, с. 450)

*У овим часовима меланхолије осећам како ћо мени ради нај лобо-
ћом, идеолошки хируршки нож који пресеца у мени природно даће
везе сазнања, осећања и хћења. У друћим психолошким условима ћо
не примећујем, и онда сам „прилагођен”, пада се чини да је све у реду...*

Д. Крстић, с. 53.

Већ осам година јавности је доступан део дневника познатог психолога и професора универзитета Драгана Крстића. Рукопис дневника је настајао од 1960. до 1988. године и чини га више хиљада страница, а књига доноси само део текста настао током 1974. и 1975. године. Упркос томе што дневници у принципу представљају интимно штиво, већ на основу те две објављене године јасно је да је реч о изузетном историјском извору, чији садржај би могао бити занимљив и широј публици. Аутор је, осим коментарисања актуелних догађаја, немало простора посветио и реми-нисценцијама на историјске догађаје и појаве, коментарисању литературе, филмова и телевизијског програма, сећањима на људе које је некада знао и касније, у време писања дневника, поново сретао и, нарочито, покушајима да све то протумачи са становишта психолога.¹

Пред нама је књига за коју се без дилеме може рећи да је дело унутрашњег емигранта, за чије постојање није знао нико, чак ни његов друг из младости, а касније рецензент рукописа дневника и писац говора Света Лукић. Толика неповерљивост према средини несумњиво је последица политичких и друштвених околности, у којима је пуки опста-

¹ Срдачно захваљујем психологу доц. др Јовану Мирићу за стручну помоћ приликом писања овог текста. Без његових критичких примедби и додатних објашњења могућност да залутам на терену који недовољно познајем била би далеко већа, а последице погубније.